

Θέματα ψυχικής υγείας και προσαρμογής των εφήβων στην Ελλάδα

ANNA ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση της ψυχικής υγείας των εφήβων στην Ελλάδα. 334 έφηβοι, ηλικίας 15 και 16 ετών, όλοι μαθητές της Α' και της Β' Λυκείου, συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο Αυτοαναφοράς για Εφήβους (Youth Self-report Questionnaire) του Achenbach, καθώς και ένα ερωτηματολόγιο για δημογραφικά στοιχεία. Διάφοροι δημογραφικοί παράγοντες βρέθηκαν να συσχετίζονται σημαντικά με την ψυχική υγεία των εφήβων. Τα κορίτσια δήλωσαν μεγαλύτερη συμμετοχή από τα αγόρια σε δραστηριότητες μέσα στα σχολικά, τα οικογενειακά και τα κοινωνικά πλαίσια. Η ύπαρξη εργασίας, επίσης, βρέθηκε να σχετίζεται σημαντικά με την ψυχική υγεία: έφηβοι που εργάζονταν δήλωσαν περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα απ' αυτούς που δεν εργάζονταν. Η σχολική τάξη βρέθηκε να σχετίζεται σημαντικά με τη δραστηριότητα και την ύπαρξη ψυχολογικών προβλημάτων στους εφήβους. Οι μαθητές της Α' Λυκείου δήλωσαν περισσότερες δραστηριότητες και λιγότερα ψυχολογικά προβλήματα από τους μαθητές της Β' Λυκείου.

Λέξεις-κλειδιά: Ψυχοπαθολογία, Έλληνες έφηβοι, προβλήματα εσωτερίκευσης, προβλήματα εξωτερίκευσης.

Η εφηβεία γενικώς θεωρείται ως μια ξεχωριστή και ιδιαίτερη φάση ζωής με συγκεκριμένες ψυχικές προκλήσεις, όπως ο αποχωρισμός από τους γονείς, η διαμόρφωση ανεξάρτητης ταυτότητας, η δημιουργία στενών σχέσεων με συνομηλίκους, η αποδοχή των αλλαγών της ήβης, η εκδήλωση των σεξουαλικών ορμών κ.τ.ό. (Blos, 1967. Erikson, 1968. Freud 1958. Hill, 1983). Η πραγματοποίηση αυτών των στόχων, καθώς και η περίοδος της εφηβείας καθαυτή αποτελούν

ορόσημο για τη ζωή του ατόμου (Elmen & Offer, 1993).

Η ψυχική υγεία του εφήβου θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική, καθώς διάφορες ψυχοπαθολογικές διαταραχές μπορεί να έχουν σοβαρές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στη ζωή του ατόμου. Η εκδήλωση κατάθλιψης, που μπορεί να οδηγήσει σε απόπειρα αυτοκτονίας, καθώς και η χρήση ουσιών, είναι δύο τέτοια παραδείγματα. Αντίθετα, η διάγνωση και η παρέμβαση στην ηλικία αυτή μπορούν

Διεύθυνση: Άννα Χριστοπούλου, Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη, Ιλίσια 157 84, Αθήνα.

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω του διευθυντές των σχολείων κ. Γείτονα (Εκπαιδευτήριο Κοωστέα-Γείτονα), τον κ. Γκότση (7ο Λύκειο Παγκρατίου), τον κ. Πουλόπουλο (28ο Λύκειο Παγκρατίου) και την κ. Ορφανουδάκη (Λύκειο Μάνδρας Αττικής) για τη συνεργασία τους στην έρευνα αυτή. Επίσης, ευχαριστώ την κ. Μόττη-Στεφανίδη, επίκουρη καθηγήτρια Ψυχολογίας, για τη βοήθειά της. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Βασιλική Παππά, την Αγγέλα Κόντη, τη Βασιλική Λαμπίρη, τη Μαριλία Λεβεντιδου, καθώς και το Βασίλη Παυλόπουλο για τη συνεισφορά τους στη διεξαγωγή της έρευνας αυτής.

να αποτρέψουν διάφορες διαταραχές και προπαντός να αποτρέψουν την παγίωση των διαταραχών αυτών (Offer, Howard, Shonert & Ostrov, 1991).

Το ποσοστό ψυχοπαθολογίας στον εφηβικό πληθυσμό προσδιορίζεται γύρω στο 20-30% σε διάφορες δυτικές χώρες (Graham & Rutter, 1973. Offer & Offer, 1975. Offer, Ostrov & Howard, 1989. Rutter, Graham, Chadwick & Yule, 1976). Στον Ελλαδικό χώρο δεν έχει μέχρι τώρα διεξαχθεί κάποια επιδημιολογική έρευνα που να αφορά αποκλειστικά στον εφηβικό πληθυσμό. Η έλλειψη αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία δεδομένου ότι ο πολιτισμικός παράγοντας φαίνεται να συσχετίζεται με την εκδήλωση ψυχοπαθολογίας (Murphy, 1982). Πρόσφατα ο Tsiantis (Tsiantis, Motti-Stefanidi, Schmeck, & Poustka, 1994), αναφερόμενος σε μελέτες των Super & Harkness (1986), σημειώνει ότι το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο μεγαλώνει το παιδί, η συμπεριφορά των ενηλίκων (γονέων και άλλων) προς το παιδί, καθώς και οι αρχές και απόψεις τους για την ανατροφή των παιδιών, βασίζονται στον πολιτισμικό παράγοντα και επηρεάζουν την άποψη για το τι θεωρείται προβληματικό ή φυσιολογικό. Αυτό έχει ως πιθανό αποτέλεσμα να παρατηρούνται πολιτισμικές διαφορές όσον αφορά στο ποσοστό και το είδος της ψυχοπαθολογίας (Harkness & Super, 1990). Τέτοιες διαφορές έχουν διαπιστωθεί σε έρευνες που συγκρίνουν ψυχοπαθολογία παιδιών διαφορετικών πολιτισμών (Achenbach, Verhulst, Baron & Akkehuis, 1987).

Αντίθετα με την εφηβική, στην παιδική ηλικία υπάρχουν αρκετές σημαντικές έρευνες στον ελληνικό χώρο. Σε μια επιδημιολογική έρευνα, οι Παρασκευόπουλος και Λεούση (1970), βασισμένοι σε δηλώσεις μητέρων από την Ελλάδα και την Αμερική, βρήκαν ότι στην Ελλάδα μεγαλύτερα ποσοστά παι-

διών δείχνουν φοβική συμπεριφορά, είναι πεισματάρικα και λένε ψέματα, σε σύγκριση με συνομηλικούς τους στην Αμερική. Η Παπαθεοφίλου, εξάλλου, (Παπαθεοφίλου, Σούκου-Μπαντά, Μιχαλογιάννη & Παντελάκης, 1988), σε έρευνα για τη σχέση μεταξύ ψυχιατρικών διαταραχών και σχολικής επίδοσης, παρατηρεί ότι, εάν εφάρμοζαν τα ίδια κριτήρια ψυχοπαθολογίας με τη μελέτη του Isle of Wright (Rutter, Tizard, Yule, Graham & Withmore, 1976), τότε το ποσοστό των γονέων στην Ελλάδα που θα θεωρούσαν ότι τα παιδιά τους πάσχουν από σοβαρές ψυχολογικές διαταραχές θα ήταν σημαντικά μεγαλύτερο σε σύγκριση με το ποσοστό που συγκέντρωναν οι Άγγλοι γονείς (44% των Ελλήνων, έναντι 6-12% των Άγγλων).

Παρόμοια ευρήματα παρουσιάζονται από πιο πρόσφατες επιδημιολογικές μελέτες με παιδιά 6-11 χρόνων. Για παράδειγμα, σε μια τέτοια έρευνα, (Motti-Stefanidi, Tsiantis, & Richardson, 1993), στην οποία χορηγήθηκε στους γονείς το Child Behavior Checklist του Achenbach, βρέθηκε ότι σε σύγκριση με άλλες χώρες, όπως Η.Π.Α., Ολλανδία και Γερμανία, τα παιδιά στην Ελλάδα παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά προβλημάτων εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης και σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά κοινωνικής προσαρμογής. Σε μία άλλη μελέτη, με πληθυσμό παρόμοιας ηλικίας, παιδιά από την Ελλάδα βρέθηκαν να έχουν περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης και χειρότερη κοινωνική προσαρμογή από παιδιά στη Γερμανία. Αντίθετα, τα παιδιά στην Ελλάδα εμφανίζονται να παρουσιάζουν καλύτερη σχολική προσαρμογή και επίδοση από τα παιδιά στη Γερμανία. Τα ευρήματα αυτά υπογραμμίζουν το σημαντικό και καθοριστικό ρόλο του πολιτισμικού πλαισίου σε σχέση με την ψυχική υγεία και ψυχοπαθολογία (Tsiantis και συν., 1994).

Η έλλειψη παρόμοιων γνώσεων για την ψυχολογική προσαρμογή των εφήβων στην Ελλάδα, καθιστά κύριο στόχο της παρούσας μελέτης τη διερεύνηση της ψυχικής υγείας των εφήβων στη χώρα μας.

Μέθοδος

Δείγμα

Το δείγμα απετέλεσαν 334 έφηβοι ηλικίας 15-16 ετών, μαθητές της Α' (55%) και της Β' (45%) τάξης του Λυκείου. Από αυτούς οι 180 ήταν αγόρια (54%) και 153 κορίτσια (46%). Πενήντα πέντε (55) έφηβοι (15,1%) ήταν μοναχοπαίδια, 189 (57%) είχαν έναν αδελφό ή αδελφή, 61 (18,4%) είχαν δύο αδελφια και 32 (9,6%) είχαν τέσσερα ή περισσότερα αδελφια. Στο 86,7% των περιπτώσεων, οι γονείς των εφήβων ήταν παντρεμένοι, στο 7,5% ήταν χωρισμένοι, στο 2,7% είχαν κάνει δεύτερο γάμο και στο 3% έλειπε ο ένας από τους δύο λόγω θανάτου.

Οι έφηβοι ήταν μαθητές τεσσάρων Λυκείων του Νομού Αττικής, τα οποία επιλέχθηκαν έτσι ώστε να αντιπροσωπεύουν διαφορετικά κοινωνικο-οικονομικά επίπεδα. Το ένα από τα σχολεία ήταν ιδιωτικό με μαθητές προερχόμενους από οικογένειες ανώτερου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου (40% του δείγματος). Δύο σχολεία ήταν δημόσια και βρίσκονται σε συνοικία της Αθήνας που θεωρείται μέσου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου (33% του δείγματος). Το τέταρτο σχολείο, και αυτό δημόσιο, βρισκόταν σε μικρή αγροτική κοινότητα της ευρύτερης περιοχής του λεκανοπεδίου Αττικής, στο οποίο φοιτούσαν έφηβοι από οικογένειες κατώτερου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου (27%).

Μέσα συλλογής δεδομένων

Στους συμμετέχοντες χορηγήθηκε το Ερωτηματολόγιο Αυτοαναφοράς για Εφήβους (Youth Self-Report Questionnaire του Achenbach, 1991), το οποίο διερευνά την ψυχική υγεία και τη γενική προσαρμογή των εφήβων 11-18 ετών, όπως την αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι έφηβοι. Το ερωτηματολόγιο χωρίζεται σε δύο ενότητες. Η πρώτη ενότητα είναι μια κλίμακα γενικής προσαρμογής και εξετάζει το είδος και το βαθμό συμμετοχής των εφήβων σε διάφορες δραστηριότητες (άθληση, οργανώσεις, ομάδες), αξιολογεί τις κοινωνικές δεξιότητες του εφήβου (αριθμός στενών φίλων, ώρες που αφιερώνει στους φίλους του) και τέλος, αξιολογεί τη σχολική επίδοσή τους στα μαθήματα του σχολείου. Η δεύτερη ενότητα αποτελεί μια κλίμακα που διερευνά την ύπαρξη ψυχολογικών προβλημάτων. Περιλαμβάνει 112 προτάσεις που αφορούν διάφορες συμπεριφορές και ο έφηβος καλείται να επιλέξει μία από τις τρεις απαντήσεις που του δίνονται: 0, αν η συμπεριφορά δεν ισχύει καθόλου γι'αυτόν, 1, αν η συμπεριφορά αυτή ισχύει κάπως ή μερικές φορές και 2, αν η συμπεριφορά ισχύει πολύ ή πολύ συχνά. Οι προτάσεις αυτές διερευνούν την ύπαρξη συνδρόμων, δηλαδή ομάδων προβλημάτων που τείνουν να εμφανίζονται ταυτόχρονα. Στο τέλος εξάγεται μια συνολική βαθμολογία προβλημάτων. Το ερωτηματολόγιο αυτό μεταφράστηκε από τα Αγγλικά στα Ελληνικά - και αντίστροφα - από άτομα με άριστη γνώση τόσο της Ελληνικής όσο και της Αγγλικής γλώσσας.

Χορηγήθηκε επίσης ένα άλλο ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις για δημογραφικούς παράγοντες, όπως το φύλο, η ηλικία, η τάξη φοίτησης, η απασχόληση σε εργασία, οι γραμματικές γνώσεις, το επάγγελμα και η

οικογενειακή κατάσταση των γονέων καθώς και ο αριθμός και το φύλο των αδελφών των υποκειμένων.

Διαδικασία

Η συλλογή του ερευνητικού υλικού έγινε στις αίθουσες των μαθητών και σε ώρες - πρωινές, εργάσιμων ημερών - που είχαν καθοριστεί σε συνεννόηση με τις διευθύνσεις των σχολείων. Η συμμετοχή ήταν ανώνυμη και προαιρετική. Ο χρόνος εξέτασης ήταν 45'. Σε όλους τους εφήβους χορηγήθηκε πρώτα το ερωτηματολόγιο με τα δημογραφικά στοιχεία. Στα μισά παιδιά δόθηκε δεύτερο το Ερωτηματολόγιο Αυτοαναφοράς του Achenbach και στα άλλα μισά ένα άλλο ερωτηματολόγιο σχετικά με τη στάση τους προς την ψυχολογική παρέμβαση που θα παρουσιαστεί σε άλλη μελέτη.

Αποτελέσματα

Έγινε μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης (one-way ANOVA), για να εξεταστεί η σχέση κάθε κλίμακας του Ερωτηματολογίου Αυτοαναφοράς για Εφήβους με καθεμία από τις δημογραφικές μεταβλητές. Η σύγκριση μεταξύ Μ.Ο. έγινε με το test του Scheffe.

Γενική Προσαρμογή

Κλίμακα δραστηριότητας. Βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς το φύλο, $F(1, 324)=5.44, p<0.05$. Τα κορίτσια δηλώνουν περισσότερες δραστηριότητες (Μ.Ο.=4.01) από τα αγόρια (Μ.Ο.=3.66). Επίσης, οι έφηβοι που εργάζονται, γενικώς συμμετέχουν σε περισσότερες δραστηριότητες

(Μ.Ο.=4.88) από τους εφήβους που δεν εργάζονται (Μ.Ο.=3.81), $F(1, 312)=7.90, p<0.05$. Ο αριθμός των αδελφών επίσης σχετίζεται σημαντικά με τις δραστηριότητες. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι χωρίς αδέρφια (Μ.Ο.=3.98), ή με έναν αδελφό ή αδελφή (Μ.Ο.=3.64), δηλώνουν ότι επιδιύονται σε λιγότερες δραστηριότητες από ό,τι δηλώνουν έφηβοι με δύο ή περισσότερα αδέρφια, $F(2, 322)=4.09, p<0.05$. Αντίθετα, δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ως προς τους παράγοντες: τάξη φοίτησης, μόρφωση πατέρα, μόρφωση μητέρας, επάγγελμα πατέρα, επάγγελμα μητέρας και σχολείο φοίτησης.

Κλίμακα κοινωνικών δεξιοτήτων. Στατιστικώς σημαντική διαφορά βρέθηκε ως προς την τάξη φοίτησης. Οι μαθητές της Α' Λυκείου παρουσιάζουν περισσότερες δεξιότητες (Μ.Ο.=7.14) από τους μαθητές της Β' Λυκείου (Μ.Ο.=6.70), $F(1, 328)=5.85, p<0.05$. Το εάν εργάζεται ο έφηβος ή όχι επίσης σχετίζεται σημαντικά με την κοινωνική δεξιότητα, $F(1, 00)=16.57, p<0.001$: οι εργαζόμενοι διαθέτουν πιο πολλές δεξιότητες (Μ.Ο.=8.64) από τους εφήβους που δεν εργάζονται (Μ.Ο.=6.87). Το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας επίσης σχετίζεται σημαντικά, $F(2, 325)=4.02, p<0.05$. Οι έφηβοι με μητέρες μέσου μορφωτικού επιπέδου (Μ.Ο.=6.62) διαθέτουν λιγότερες δεξιότητες από εφήβους με μητέρες ανώτερης μόρφωσης (Μ.Ο.=7.20). Το επάγγελμα της μητέρας βρέθηκε να έχει στατιστικά σημαντική σχέση, $F(6, 313)=2.27, p<0.05$. Έφηβοι με μητέρες που είναι ανώτερα στελέχη (Μ.Ο.=8.18) διαθέτουν πιο πολλές δεξιότητες από εφήβους με μητέρες γιατρούς, δικηγόρους κτλ., (Μ.Ο.=7.23), αυτοαπασχολούμενες (Μ.Ο.=7.00), εκπαιδευτικούς (Μ.Ο.=6.65), υπαλλήλους (Μ.Ο.=6.89) ή αγρότισσες (Μ.Ο.=6.08). Το επάγγελμα του πατέρα επίσης σχε-

τιζεται σημαντικά με τις κοινωνικές δεξιότητες των εφήβων, $F(4, 314)=2.39$, $p<0.05$: έφηβοι με πατέρες που είναι ανώτερα στελέχη διαθέτουν περισσότερες δεξιότητες (Μ.Ο.=7.38) από εφήβους με πατέρες εκπαιδευτικούς (Μ.Ο.=6.46). Ως προς τους παράγοντες φύλο, αριθμός αδερφών και σχολείο φοίτησης, δε βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές σε σχέση με τις κοινωνικές δεξιότητες.

Συνολική εκτίμηση της προσαρμογής. Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ως προς την τάξη φοίτησης, $F(1, 320) = 5.66$, $p<0.05$, όπου οι μαθητές της Α' Λυκείου συγκεντρώνουν μεγαλύτερο βαθμό συνολικής προσαρμογής (Μ.Ο.=13.51) από τους μαθητές της Β' Λυκείου (Μ.Ο.=12.87). Η ύπαρξη εργασίας επίσης σχετίζεται σημαντικά με τη συνολική προσαρμογή, $F(1, 309) = 11.71$, $p<0.001$. Έφηβοι που εργάζονται χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερο βαθμό συνολικής προσαρμογής (Μ.Ο.=15.46) από τους εφήβους που δεν εργάζονται (Μ.Ο.=13.16). Στατιστικά σημαντική σχέση βρέθηκε και μεταξύ συνολικής προσαρμογής και μορφωτικού επιπέδου του πατέρα $F(2, 315)= 4.14$, $p<0.05$. Έφηβοι με πατέρες χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου έχουν χαμηλότερη βαθμολογία στη συνολική προσαρμογή (Μ.Ο.=12.74) από εφήβους με πατέρες μέσης μόρφωσης (Μ.Ο.=12.94), ή ανώτερης μόρφωσης (Μ.Ο.=13.63). Η μόρφωση της μητέρας βρέθηκε και αυτή να σχετίζεται σημαντικά με τη συνολική βαθμολογία προσαρμογής, $F(2, 316)=4.83$, $p<0.01$: Μαθητές με μητέρες μέσου μορφωτικού επιπέδου συγκεντρώνουν σημαντικά χαμηλότερη συνολική βαθμολογία (Μ.Ο.=12.77) από μαθητές με μητέρες ανώτερου μορφωτικού επιπέδου (Μ.Ο.=13.69). Στατιστικά σημαντική σχέση επίσης βρέθηκε μεταξύ επαγγελματος μητέρας και συνολικής βαθμολογίας προσαρμο-

γής, $F(6, 308) = 2.22$, $p<0.05$. Έφηβοι με μητέρες ανώτερα στελέχη, έχουν υψηλότερη συνολική βαθμολογία (Μ.Ο.=14.65) από εφήβους με μητέρες υπαλλήλους (Μ.Ο.=13.18), αγρότισσες (Μ.Ο.=12.72) και ειδικευμένες εργάτριες (Μ.Ο.=12.85), οι οποίοι διαφέρουν σημαντικά επίσης από εφήβους με μητέρες γιατρούς και δικηγόρους (Μ.Ο.=13.88). Τέλος, ο αριθμός των αδερφών βρέθηκε να σχετίζεται σημαντικά με τη συνολική βαθμολογία προσαρμογής, $F(2, 319)=4.01$, $p<0.01$: Έφηβοι χωρίς αδέρφια (Μ.Ο.=13.67) και έφηβοι με δύο ή περισσότερα αδέρφια (Μ.Ο.=13.65) συγκεντρώνουν υψηλότερη συνολική βαθμολογία προσαρμογής από τους εφήβους με έναν αδερφό ή αδερφή (Μ.Ο.=12.88). Ως προς το φύλο και το σχολείο φοίτησης, δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

Προβλήματα Συμπεριφοράς

Συνολική βαθμολογία προβλημάτων. Βρέθηκε στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ φύλου και συνολικής βαθμολογίας προβλημάτων, $F(1, 236)=11.72$, $p<0.001$. Τα κορίτσια δηλώνουν περισσότερα προβλήματα (Μ.Ο.=50.45) από τα αγόρια (Μ.Ο.=41.25). Η τάξη φοίτησης επίσης σχετίζεται με τη συνολική βαθμολογία προβλημάτων, $F(1, 235)= 4.09$, $p<0.05$. Οι μαθητές της Α' Λυκείου δηλώνουν λιγότερα προβλήματα (Μ.Ο.=42.92) από τους μαθητές της Β' Λυκείου (Μ.Ο.=48.47). Υπάρχει δε στατιστικά σημαντική σχέση της ύπαρξης εργασίας με τη συνολική βαθμολογία, $F(1, 228)=12.77$, $p<0.001$. Συγκεκριμένα, έφηβοι που εργάζονται δηλώνουν περισσότερα προβλήματα (Μ.Ο.=68.60) από τους εφήβους που δεν εργάζονται (Μ.Ο.=44.58). Δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές σχέσεις μεταξύ συνολικής βαθμολογίας προβλημάτων και της μόρ-

φωσης του πατέρα ή της μητέρας, του επαγγέλματος του πατέρα ή της μητέρας, του αριθμού των αδερφών, ή του σχολείου.

Προβλήματα Εσωτερίκευσης. Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε σε σχέση με το φύλο, $F(1, 299)=31.66$, $p<0.001$. Τα κορίτσια δηλώνουν περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης (Μ.Ο.=17.15) από τα αγόρια (Μ.Ο.=11.75). Η ύπαρξη εργασίας επίσης σχετίζεται σημαντικά με προβλήματα εσωτερίκευσης $F(1, 289)=5.14$, $p<0.05$. Οι έφηβοι που εργάζονται δηλώνουν περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης (Μ.Ο.=19.83) από τους εφήβους που δεν εργάζονται (Μ.Ο.=14.01). Δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές σχέσεις μεταξύ προβλημάτων εσωτερίκευσης και σχολικής τάξης, μορφωτικού επιπέδου του πατέρα ή της μητέρας, επαγγέλματος της μητέρας ή του πατέρα, αριθμού αδελφών ή σχολείου.

Προβλήματα εξωτερίκευσης. Τα προβλήματα αυτά βρέθηκαν να σχετίζονται σημαντικά με την τάξη στην οποία φοιτούσε ο έφηβος, $F(1, 302)=4.76$, $p<0.05$. Οι μαθητές της Α' Λυκείου δηλώνουν λιγότερα προβλήματα (Μ.Ο.=13.14) από τους μαθητές της Β' Λυκείου (Μ.Ο.=15.07). Η ύπαρξη εργασίας επίσης σχετίζεται σημαντικά με προβλήματα εξωτερίκευσης, $F(1, 292)=15.59$, $p<0.001$. Οι έφηβοι που εργάζονται δηλώνουν περισσότερα προβλήματα εξωτερίκευσης (Μ.Ο.=22.00) από τους εφήβους που δεν εργάζονται (Μ.Ο.=13.58). Δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές σχέσεις μεταξύ προβλημάτων εξωτερίκευσης και άλλων παραγόντων.

Συζήτηση

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας υποδεικνύουν το σημαντικό ρόλο ορισμένων

δημογραφικών στοιχείων σε σχέση με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων στην Ελλάδα. Ο ρόλος του φύλου βρέθηκε ότι είναι εξαιρετικά σημαντικός. Τα κορίτσια δηλώνουν περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα από τα αγόρια. Η μόνη εξαίρεση εντοπίζεται στα προβλήματα εξωτερίκευσης, όπως παραπτωματική συμπεριφορά και επιθετικότητα, όπου δεν φαίνεται να υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων.

Υπάρχουν διάφορες πιθανές ερμηνείες για τα ευρήματα αυτά. Ίσως η διαφορά αυτή υποδεικνύει την "πραγματικότητα", ότι δηλαδή τα κορίτσια όντως έχουν περισσότερα προβλήματα από τα αγόρια, κάτι που μπορεί να σχετίζεται με οικογενειακές και κοινωνικές πιέσεις. Μπορεί όμως η διαφυλική αυτή διαφορά να οφείλεται και σε άλλα αίτια. Τα κορίτσια ίσως είναι πιο ευαίσθητοποιημένα σε θέματα ψυχικής υγείας και έχουν καλύτερη αυτογνωσία σχετικά με την ψυχική τους υγεία. Επιπλέον, είναι πιθανό ότι είναι πιο επιτρεπτό κοινωνικά για τα κορίτσια να δηλώνουν προβλήματα από ό,τι είναι για τα αγόρια.

Σε αντίθεση με το γεγονός ότι τα κορίτσια δηλώνουν περισσότερα προβλήματα από τα αγόρια ήταν το εύρημα ότι τα κορίτσια επίσης συμμετέχουν σε περισσότερες δραστηριότητες και είναι κοινωνικώς πιο ενεργητικά από τα αγόρια. Το φαινόμενο αυτό βρίσκεται σε αντίθεση με την πιθανή ερμηνεία ότι τα κορίτσια έχουν περισσότερα προβλήματα από τα αγόρια. Βέβαια δεν είναι σαφές κατά πόσον αυτό οφείλεται σε τυχόν περισσότερες υποχρεώσεις που χαρακτηρίζουν τα κορίτσια παρά τα αγόρια ή αν αυτό υποδηλώνει περισσότερα ενδιαφέροντα και δραστηριοποίηση εκ μέρους των κοριτσιών.

Επίσης εξαιρετικά σημαντικός βρέθηκε να είναι ο ρόλος της ύπαρξης εργασίας σχετι-

κά με την ψυχική υγεία των εφήβων: Οι έφηβοι που εργάζονται δήλωσαν περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα εξωτερικεύσης και εσωτερικεύσης από τους εφήβους που δεν εργάζονται. Ίσως το να εργάζεται ένας έφηβος του δημιουργεί διάφορες δυσκολίες και πιέσεις που σχετίζονται με ψυχολογικά προβλήματα - τον κάνει να ξεχωρίζει από τους συνομηλίκους του, έχει λιγότερο χρόνο για τον εαυτό του και πιθανόν λιγότερο χρόνο για τη μελέτη του. Μια άλλη ερμηνεία όμως είναι ότι, καθώς συχνά οι έφηβοι δεν επιλέγουν να εργαστούν, αλλά αναγκάζονται να το κάνουν λόγω κοινωνικοοικονομικών και οικογενειακών ιδιαιτεροτήτων, ίσως είναι αυτές οι "ειδικές" καταστάσεις που οδηγούν σε ψυχολογικά προβλήματα και όχι η ύπαρξη εργασίας καθαυτή.

Η τάξη φοίτησης επίσης βρέθηκε να σχετίζεται με την ύπαρξη ψυχολογικών δυσκολιών. Τα παιδιά της Β' Λυκείου δήλωσαν περισσότερα προβλήματα από τα παιδιά της Α' Λυκείου, ανεξάρτητα από την περιοχή και το είδος του σχολείου. Κατά πόσον αυτό το εύρημα οφείλεται στη διαφορά της ηλικίας, η οποία σχετίζεται με περισσότερες εξελικτικές πιέσεις και στόχους ή οφείλεται σε αυξημένες σχολικές υποχρεώσεις, δεν είναι σαφές.

Η σχολική τάξη επίσης σχετίζεται με τις δραστηριότητες των εφήβων. Τα παιδιά της Α' Λυκείου δήλωσαν ότι συμμετέχουν σε περισσότερα σπορ και οργανώσεις και ότι βλέπουν τους φίλους τους πιο συχνά από τους μαθητές της Β' Λυκείου. Προφανώς οι αυξημένες σχολικές πιέσεις της Β' Λυκείου μειώνουν τις ευκαιρίες για εξωσχολικές δραστηριότητες. Το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα των γονέων επίσης βρέθηκε να σχετίζεται σημαντικά με τη συμμετοχή των εφήβων σε δραστηριότητες. Οι έφηβοι με γονείς υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου και

ανάλογης επαγγελματικής κατάρτισης τείνουν να συμμετέχουν σε περισσότερες δραστηριότητες από τους εφήβους με γονείς χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου ή επαγγελματικής κατάρτισης. Κατά πόσον αυτό οφείλεται στις οικονομικές δυνατότητες των οικογενειών ή σε μια γενικότερη στάση των γονέων που πιστεύουν σε εξωσχολικές δραστηριότητες και ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να συμμετέχουν σε αυτές, δεν είναι γνωστό. Σημειώνεται επίσης ότι, αντίθετα από προηγούμενα ευρήματα μελετών με παιδιά (Tsiantis et al., 1994. Motti-Stefanidi et al., 1993) το μορφωτικό-επαγγελματικό επίπεδο των γονέων δε βρέθηκε να σχετίζεται με την ύπαρξη ψυχολογικών προβλημάτων στους εφήβους.

Συνοψίζοντας, η έρευνα αυτή έδειξε ότι μια σειρά δημογραφικών και ψυχοκοινωνικών-περιβαλλοντικών παραγόντων φαίνεται να διαφοροποιεί την πιθανότητα ένας έφηβος να είναι ψυχολογικά υγιής. Η ποικιλία των παραγόντων αυτών καθιστά την ερμηνεία της επίδρασης των συχνά προβληματική, καθώς δεν είναι σαφής η αλληλεπίδρασή τους. Είναι σαφές, επομένως, ότι περαιτέρω έρευνα στην ενδιαφέρουσα αυτή ερευνητική περιοχή είναι απολύτως αναγκαία.

Βιβλιογραφία

- Achenbach, T.M., Verhulst, F. C., Baron, G. P. & Akkehuis, G. W. (1987). Epidemiological comparison of American and Dutch Children I, Behavioral/Emotional Problems and Competences Reported by Parents for Ages Four to Sixteen, *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 26, 317-325.
- Achenbach, T.M., (1991). *Manual for the*

- Youth Self-Report and Profile*. Burlington, V.T.: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Blos, P. (1967). The second individuation process of adolescence. *Psychoanalytic Study of the Child*, 22, 162-186.
- Elmen, J. & Offer, D. (1993). Normality, Turmoil & Adolescent. In: P.H. Tolan & B.J. Cohler (Eds). *Handbook of Clinical Research Practice*, (pp. 5-19).
- Erikson, E. (1968). *Identity Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Freud, A. (1958). *Adolescence: Psychoanalytic study of the child*, (Vol. 13). New York: Academic.
- Graham, P. & Rutter, M. (1973). Psychiatric disorder in the young adolescent: A follow-up study. *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 66, 58-61.
- Harkness, S. & Super, C.M. (1990). Culture and Psychopathology. In M.Lewis & S.M. Miller (Eds). *Handbook of Developmental Psychopathology*, (pp. 41-52). New York: Plenum Press.
- Hill, J. (1983). Early adolescence: A research agenda. *Journal of Early Adolescence*, 3, 1-21.
- Motti-Stefanidi, F., Tsiantis, J., & Richardson, S.C. (1993). Epidemiology of behavioral and emotional problems of primary schoolchildren in Greece. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 2, 111-118.
- Murphy, H.B.M. (1982). *Comparative Psychiatry*. Berlin: Springer.
- Offer, D., Howard, K. Schonert, K. & Ostrov, E. (1991). To whom do adolescents turn for help? Differences between disturbed and nondisturbed adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30, 623-630.
- Offer, D. & Offer, J. (1975). Three developmental routes through normal male adolescence. In S.C. Feinstein (Ed.). *Annals of Adolescent Psychiatry*, (Vol. 2). New York: Aronson.
- Offer, D., Ostrov, E. & Howard, K. (1989). Adolescence: What is normal. *American Journal of Diseases of Children*, 143, 731-736.
- Παπαθεοφίλου, Π., Σούκου-Μπαντά, Κ., Μιχαλογιάννη, Ι.Γ., Παντελάκης, Β. (1988). Σχολική επίδοση: Κοινωνικές, Ψυχολογικές και Οργανικές Παράμετροι, ψυχική διαταραχή και σχολική επίτευξη. *Ψυχολογικά Θέματα*, 1, 211-229.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. & Λεούση, Χ. (1970). Διάγνωση προβληματικής συμπεριφοράς εις παιδιά. *Σχολική Υγιεινή*, 31, 119-124.
- Rutter, M., Graham, P., Chadwick, O. & Yule, W. (1976). Adolescent turmoil: Fact or fiction. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17, 35-56.
- Rutter, M., Tizard, J., Yule, W., Graham, P. & Whitmore, K. (1976). Research report: Isle of Wight Studies. *Psychological Medicine*, 6, 313-332.
- Super, C.M., & Harkness, S. (1986). The developmental niche: A conceptualization at the interface of society and the individual. *International Journal of Behavioral Development*, 9, 545-570.
- Tsiantis, J., Motti-Stefanidi, F., Richardson, C. Schmeck, K. & Poustka, F. (1994). Psychological problems of school-age children: A cross cultural study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 3(4), 209-219.

ABSTRACT

The present study investigated the psychological adjustment of Greek adolescents. 334 adolescents, 15-16 years old, students in the first two grades of the Lyceum, completed Achenbach's Youth Self-Report Questionnaire as well as a questionnaire on demographics. Gender was found to be significantly related to psychological well-being, with girls reporting participation in more activities as well as more psychological problems than boys. In addition, adolescents who worked reported significantly more psychological problems than adolescents who did not work. Finally, students in the first year of the Lyceum reported participation in more activities and fewer psychological problems than students in the second year. Various parameters are discussed regarding the meaning of these findings.

Key-words: Psychopathology, Greek adolescents, internalizing behavior problems, externalizing behavior problems.